

Alman-Yahudi Oryantalist Josef Horovitz'in Hz. Muhammed ve Hadis Literatürüne Bakışı

Mücahid Kaya

<https://orcid.org/0000-0003-1539-6979>

Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Hadis Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

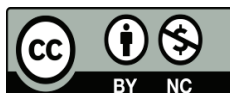
<https://ror.org/03a5qrr21>

mucahidkayataha@gmail.com

Atıf Bilgisi:	Kaya, Mücahid. "Alman-Yahudi Oryantalist Josef Horovitz'in Hz. Muhammed ve Hadis Literatürüne Bakışı". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (Kasım 2025), 213-230. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1713872 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu makale, yazarın "Alman Oryantalist Josef Horovitz'in (1874–1931) Hz. Muhammed ve Hadis Hakkındaki Görüşleri" başlıklı 2018 tarihli yüksek lisans tezinden üretilmiş olup, çalışmanın ilgili bölümleri geliştirilerek yeniden ele alınmıştır. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuş, yararlanılan tüm kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	05 Haziran 2025
Kabul Tarihi:	26 Eylül 2025
Yayın Tarihi:	30 Kasım 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem – En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Bu çalışma, 19. yüzyıldan itibaren Hristiyan araştırmacıların yanı sıra Yahudi ilim adamlarının da Alman oryantalizmine kayda değer katkılar sunduğu süreçte, önde gelen isimlerden biri olarak Josef Horovitz'in (1874–1931) Hz. Muhammed tasavvuru ile hadis literatürüne yaklaşımını ele almaktadır. Literatürde, Horovitz'in bu iki alana dair katkıları sınırlı ve dağınık biçimde ele alınmış olup, onun fikirlerini sistematik bir çerçevede değerlendiren bütüncül akademik bir analiz eksikliği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Horovitz'in İslam peygamberi ve hadis üzerine geliştirdiği düşüncüyü tarihsel, metodolojik ve kavramsal boyutlarıyla derinlemesine incelemektir. Araştırmada, nitel yöntem esas alınarak metin analizi ve karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Oryantalizmin Avrupa'daki tarihsel gelişimi ve Almanya'daki kurumsal yapılanma bağlamında Horovitz'in konumu belirlenmiş, ardından onun Kur'an'a yönelik filolojik çözümlemeleri, isnad sistemi ve hadislerin tedvin süreciyle ilgili değerlendirmeleri incelenmiştir. Özellikle, hadis rivayet zincirlerinin kökenine dair Yahudi geleneğiyle kurduğu ilişkiler ve bu çerçevede ileri sürdüğü varsayımlar analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, Horovitz'in diğer oryantalistlere kıyasla daha temkinli, kaynak temelli ve bilimsel ölçütlere bağlı kaldığını göstermektedir. Hadislerin tarihî oluşumu ve isnad sisteminin yapısı hakkındaki yorumları, hem klasik oryantalist önyargılardan ayırmakta hem de hadis ilminin mahiyetine dair eleştirel fakat metodik bir zemin sunmaktadır. Bununla birlikte, Yahudi geleneğiyle kurduğu paralelliklerin tüm yönleriyle ikna edici olmadığı da ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, Horovitz'in Hz. Peygamber ve hadis anlayışı, Yahudi-Alman oryantalizminin İslam araştırmalarına katkılarını ve sınırlılıklarını anlamak açısından önemli bir örnek sunmakta; çalışmamız, bu alandaki boşluğu doldurarak hem oryantalizm hem de hadis çalışmaları literatürüne özgün bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İsnad tenkidi, Yahudi sözlü gelenekleri, Tarihsel-Eleştiri Yöntemi, Oryantalizm.

Josef Horovitz's Approach in Jewish-German Orientalism to the Prophet Muhammad and Hadith Literature

Mücahid Kaya

<https://orcid.org/0000-0003-1539-6979>

PhD Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Hadith Department,
Istanbul, Türkiye

<https://ror.org/03a5qrr21>

mucahidkayataha@gmail.com

Citation:	Kaya, Mücahid. "Josef Horovitz's Approach in Jewish-German Orientalism to the Prophet Muhammad and Hadith Literature". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (November 2025), 213-230. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1713872 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	This article is derived from the author's master's thesis titled " <i>Alman Oryantalist Josef Horovitz'in (1874-1931) Hz. Muhammed ve Hadis Hakkındaki Görüşleri</i> ," completed in 2018. Relevant sections of the thesis have been revised and further developed for this study. All scientific and ethical principles were observed during the preparation of this work, and all sources used have been properly cited in the bibliography.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	05 June 2025
Date of acceptance:	26 September 2025
Date of publication:	30 November 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External Reviewers
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: This study examines the work of Josef Horovitz (1874–1931), a leading figure in German Orientalism, focusing on his perception of the Prophet Muhammad and his approach to hadith literature. Horovitz represents a key period from from the 19th century onward when Jewish academics, alongside their Christian counterparts, made significant contributions to the field. While his work on these subjects has been sporadically discussed, a comprehensive analysis that systematically explores his approach has been lacking. Therefore, this study provides a detailed examination of Horovitz's views on the Prophet and the hadith corpus within a historical, methodological, and conceptual framework. The research employs a qualitative methodology, relying on textual analysis and comparative evaluation techniques. After contextualizing Horovitz within the broader development of Orientalism in Europe and the academic institutions of early 20th-century Germany, the study analyses his philological analysis of the Qur'an, his understanding of the isnad system, and his commentary on the compilation of hadith. Special emphasis is placed on his arguments regarding potential parallels between Islamic and Jewish traditions, particularly concerning their transmission structures. The findings reveal that Horovitz adopted a cautious and source-oriented approach, distancing himself from common biases in classical Orientalist thought. His assessments of hadith origins and isnad structures offer a critical yet methodologically grounded interpretation of early Islamic scholarship. Nonetheless, the study also identifies limitations in his proposed parallels with Jewish models, which do not always present convincing evidence. In conclusion, Horovitz's treatment of the Prophet and hadith literature offers valuable insights into the scholarly dimensions and ideological constraints of Jewish-German Orientalism. This paper aims to fill a gap in the literature by providing a nuanced contribution to both Orientalist studies and the academic discourse on hadith.

Keywords: Hadith, Isnad Criticism, Jewish Oral Traditions, Historical-Critical Method, Orientalism.

Giriş

İslam dünyasının tarihine, kültürüne ve dinî metinlerine yönelik Batı menşeli akademik ilgi, 18. yüzyıldan itibaren sistematik bir bilimsel faaliyet hâline gelmiş ve bu süreç “oryantalizm” adı altında kurumsallaşmıştır. Başlangıçta sömürgecilik ve misyonerlik gibi pratik saiklerle şekillenen bu ilgi, zamanla bağımsız bir akademik disiplin olarak evrilmiş; dil, tarih, edebiyat ve dinler tarihi gibi sahalarda disiplinler arası çalışmaları beraberinde getirmiştir. Oryantalist yaklaşımlar, her ne kadar bilgi üretimini hedeflese de, bu bilgilerin üretim süreçleri çoğu zaman Batı’nın kendi kültürel ve teolojik perspektiflerinden etkilenmiştir. Bu durum, özellikle İslâm’ın temel kaynakları olan Kur’ân, Sünnet ve Hz. Muhammed’in şahsiyeti etrafında şekillenen yaklaşımlarda açıkça görülmektedir.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Almanya’da gelişen oryantalist literatür, özgün metodolojisi ve filolojik çalışmalarıyla diğer Avrupa ekollerinden ayrılmıştır. Bu alanda öne çıkan akademisyenlerden biri olan Josef Horovitz, özellikle İslâm tarihi, Kur’ân araştırmaları, siyer ve hadis literatürü üzerine yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiştir. Yahudi kökenli bir bilim insanı olan Horovitz’in ilmî çalışmaları, yalnızca akademik yönüyle değil, aynı zamanda içinde bulunduğu kültürel ve dinî arka planıyla birlikte düşünülmelidir. Zira onun çalışmaları, İslâmî unsurları tarihsel etkileşim ağları içerisinde değerlendirme yönelimi taşıırken; çoğu zaman bu unsurların özgünlüğünü sorgulayıcı bir perspektife de sahip olmuştur.

Bu çalışma, Josef Horovitz’i bir örnek vaka olarak merkeze alarak, 20. yüzyılda Yahudi-Alman oryantalizminin Hz. Peygamber ve hadis anlayışı üzerindeki tasvir ve yaklaşımlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Horovitz’in metotları, akademik mesaisi ve literatüre kattığı yorumlar üzerinden hareketle, modern oryantalizmin dinî metinlere nasıl yaklaştığı, hangi varsayımlarla hareket ettiği ve bu yaklaşımların nasıl bir entelektüel zemin üzerinde şekillendiği tartışılacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Josef Horovitz’in akademik hayatı, literatüre katkıları, tarihsel-eleştiri yöntemi ve ilmî geleneği ele alınmaktadır. İkinci bölümde, onun Kur’ân’a ve Hz. Muhammed’e yönelik görüşleri serdedilmiştir. Son bölümde ise Horovitz’in hadis anlayışı, rivayet tarihiyle ilgili tespitleri ve isnad sistemi hakkındaki görüşleri sistematik biçimde ele alınmakta; özellikle isnadın Yahudi geleneğiyle ilişkisi iddiası eleştirel bir gözle değerlendirilmektedir. Böylelikle çalışmanın genel amacı, Horovitz’in temsil ettiği oryantalist yaklaşım üzerinden, Batılı akademik bakışın İslâmî geleneklere dair tutumunu tahlil etmek ve metodolojik sınırlarını ortaya koymaktır.

Bu çalışma, Josef Horovitz’in ilmî birikimini onun 1931 yılındaki vefatına kadar olan dönemle sınırlı tutmaktadır. Ancak bu sınır, sadece biyografik bir takiple sınırlı kalmayıp, temsil değeri yüksek Horovitz’in çalışmalarından hareketle Yahudi-Alman oryantalist geleneğin yöntemsel eğilimlerini ortaya koymayı da amaçlamaktadır.

1. Josef Horovitz’in Akademik Hayatı, Literatüre Katkıları ve İlmî Yöntemi

1.1. Akademik Hayatı

Josef Horovitz’in akademik kariyeri, hem Doğu bilimleri alanındaki ilmî derinliği hem de farklı kıtalarda yürüttüğü saha çalışmalarıyla klasik Alman oryantalizminin özgün bir temsilcisi olarak şekillenmiştir. İlk tahsilini Frankfurt’ta tamamlayan Horovitz, 1892’de Abitur diplomasını^[1] aldıktan sonra Marburg ve Berlin üniversitelerinde Doğu dilleri ve edebiyatı alanında yükseköğrenim görmüş; burada Hugo Winckler (ö. 1913), Jakob Barth (ö. 1914) ve Eduard Sachau (ö. 1930) gibi

[1] Abitur diploması, Almanya’da lise öğreniminin tamamlandığını ve üniversiteye giriş yeterliliğinin kazanıldığını belgeleyen resmî bir bitirme sınavıdır.

dönemin önde gelen oryantalistlerinden ders almıştır.^[2] Özellikle Sachau'nun etkisiyle erken dönem İslâm tarihçiliğine yönelmiş, 1899 yılında kaleme aldığı *De Waqidi qui Kitab al-Megazi inscriptur*^[3] (Kitâbü'l-Megâzî'nin Müellifi Vâkıdî Hakkında) başlıklı doktora teziyle bu sahadaki ilk önemli çalışmasını ortaya koymuştur.

1902 yılında doçentlik yeterliliğini kazanmak üzere Berlin Üniversitesi'nde sunduğu *Die Hasi-mijjat des Kumait* (Kümeýt'in Hâşimiyyât Kasideleri) adlı tezinde Emevî dönemi Şîî edebiyatına odaklanmış, Kümeýt el-Esedî'nin (ö. 126/744) şiirleri üzerinden erken dönem siyasî-dinî ayrışmaları analiz etmiştir.^[4] Bu eser, onun sadece tarihî rivayetlerle değil, aynı zamanda Arap şiiri ve ideolojik dil kurgusuyla da yakından ilgilendiğini göstermektedir.

Horovitz'in akademik yetkinliği, Eduard Sachau (ö. 1930) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinin neşri projesinde de belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Eduard Sachau'nun yönlendirmesiyle bu çalışmanın iki bölümünü hazırlayan Horovitz, 1904'te *Biographien der Medinischen Kämpfer Muhammeds in der Schlacht bei Badr*^[5] (Bedir Savaşı'na Katılan Medineli Sahabîler) ve 1909'da *Die Feldzüge Muhammeds*^[6] (Hz. Peygamber'in Gazveleri) başlıklı bölümleri yayımlamıştır. Bu iki eser, hem edisyon titizliği hem de kaynak kullanımı bakımından oryantalist literatürde yüksek nitelikli çalışmalar olarak kabul edilmiştir.^[7]

1905–1907 yılları arasında Leone Caetani'nin (ö. 1935) daveti üzerine Arap beldelerine gerçekleştirdiği seyahatlerde, başta Kahire, Şam ve İstanbul olmak üzere birçok İslâm merkezindeki yazma eserleri incelemiş ve 56 eseri kataloglamıştır. Bu incelemeler, *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen*^[8] dergisinde yayımlanarak akademik çevrelere sunulmuştur. Aynı dönemde Filistin'deki fetih topografyasını araştırmış ve elde ettiği veriler, Caetani tarafından *Annali dell'Islam* (İslâm Tarihi) adlı çalışmasında kaynak olarak kullanılmıştır.^[9]

1907 yılında Hindistan Aligarh'daki Muhammadan Anglo-Oriental College'den aldığı davetle buraya yerleşmiş, yedi yıl boyunca Arapça ve İslâm tarihi dersleri vermiştir.^[10] Horovitz bu görev sırasında İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan Müslümanlarının toplumsal yapısı, dinî metinleri ve kitabeleri üzerine incelemelerde bulunmuş ve bu bağlamda hem İngilizce hem Almanca akademik makaleler yayımlamıştır.^[11]

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Almanya'ya dönerek Frankfurt Üniversitesi'nde akademik hayatına devam eden Horovitz, burada Doğu Dilleri Kürsüsü'nü yönetmiş ve aynı zamanda Yahudi geleneğiyle İslâmî ilimler arasında karşılaştırmalı çalışmalar yürütmüştür.^[12] 1920'de bölüm dekanı olan Horovitz, hem öğrenci hem akademisyenler tarafından saygı gören bir bilim adamı olarak üniversiteye yön vermiştir.^[13]

[2] Gudrun Jäger, "Horovitz, Josef", *Frankfurter Personenlexikon* (Erişim 01 Haziran 2025).

[3] Josef Horovitz, *De Waqidi qui Kitab al-Megazi inscriptur* (Berlin, 1899).

[4] Shlomo Dov Fritz Goitein, "Josef Horovitz", *Der Islam* 22 (1993), 124.

[5] Ebû Abdillâh Muhammed Ibn Sa'd, *Biographien der Medinischen Kämpfer Muhammeds in der Schlacht bei Badr. Kitâb at-Tabaqât al-Kabîr*, thk. Josef Horovitz, ed. Eduard Sachau (Leiden: Brill, 1904).

[6] Ebû Abdillâh Muhammed, Ibn Sa'd, *Die Feldzüge Muhammeds. Kitâb at-Tabaqât al-Kabîr*, thk. Josef Horovitz, eö. Eduard Sachau (Leiden: Brill, 1909).

[7] Weil Gotthold, "Josef Horovitz zum Gedächtnis", *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 75 (1931), 323.

[8] Josef Horovitz, "Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel", *Mitteilung des Seminars für Orientalische Sprache (MSOS)*, 10 (Berlin, 1907), 1-68.

[9] Goitein, "Josef Horovitz", 123.

[10] Gudrun Jäger, "Orientalistik jenseits aller Nationalismen: Der jüdische Gelehrte Josef Horovitz und sein Verständnis von Annäherung zwischen Judentum und Islam", *Forschung Frankfurt* 3-4 (2004), 81.

[11] Martin Plessner, "Josef Horovitz der Orientalist und Jude", *Frankfurter Israelitisches Gemeindeblatt* 19/7 (1931), 224.

[12] Ruchama Johnston-Bloom, *Oriental Studies and Jewish Questions: German-Jewish Encounters with Muhammad, the Qur'an, and Islamic Modernities* (University of Chicago, Doktora Tezi, 2013), 138.

[13] Baruch Horovitz, "Horovitz", *Neue Deutsche Bibliographie* 19 (1992), 141-143.

1925 yılında Kudüs'teki Hebrew Üniversitesi bünyesinde Şarkiyat Enstitüsü'nü kurarak Arap ve Yahudi öğrencilerin birlikte eğitim görebilecekleri bir akademik ortam oluşturduğu ifade edilmektedir. 1926 yılında bu Enstitü'ye Misafir Dekan olarak atanan Horovitz burada erken dönem Arap şiirine yönelik kapsamlı bir konkordans projesi başlatmıştır. Vefatına kadar Frankfurt Üniversitesi'ndeki profesörlük görevine devam ederken, aynı zamanda Kudüs'teki Enstitü'nün mütevelli heyeti üyeliğini sürdürmüş, bu sayede iki akademik merkez arasında bilgi birikiminin aktarılmasına katkıda bulunmuştur.^[14]

1.2. Oryantalist Literatüre Katkıları

Josef Horovitz'in çalışmaları, yalnızca yaşadığı dönemde değil, kendisinden sonra gelen birçok araştırmacı üzerinde de etkili olmuş, nitelikli ve yönlendirici katkılar sunmuştur. Özellikle İslâm tarihi, rivâyet tarihi, Kur'ân tetkikleri, Arap dili ve edebiyatı gibi sahalarda kaleme aldığı eserler, klasik kaynaklara duyduğu ilgiyi ve bu kaynakları Batı literatürüne tanıtmaya hususundaki ilmî gayretini göstermektedir. Onun ilmî şahsiyetinin bir yönü de, kaleme aldığı eserlerin çeşitliliğinde ve dağılımındaki dengenin kendisinde tezahür eden ilmî disiplinle birleşmiş olmasıdır.^[15]

Horovitz'in tespit edilebilen çalışmaları toplamda 80 adet olup bunlar; 6 kitap, 69 makale/madde, 3 tahkik/neşir, 2 tercüme şeklinde tasnif edilebilir.^[16] Yayımladığı kitaplar arasında özellikle doktora çalışması olan *de Wâqidii libro qui Kitâb al-Megâzî inscribitur* (Kitâbü'l-Megâzî'nin Müellifi Vâkidî Hakkında), İslam tarihçiliğinin ilk kaynaklarından biri olan Vâkidî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Megâzî* adlı eseri üzerine yapılmış bir araştırmadır. Tarihsel-eleştiri yöntemini en belligin bir şekilde kullandığı *Koranische Untersuchungen*^[17] (Kur'an Araştırmaları) adlı çalışması, Kur'ân'da geçen özel isimlerin kökenleri ve Yahudi-Hristiyan geleneklerle ilişkisi üzerine tahliller içermektedir. Bu eser, Horovitz'in mukayeseli dinler tarihi yaklaşımıyla Kur'ân'a bakışını yansıtmaya açısından önemlidir.

Daha önce değinildiği üzere, Horovitz'ün ilmî mirası tahkik ve neşir çalışmalarını da kapsamaktadır. Başta Edward Sachau'nun *Tabakât* neşri olmak üzere, İbn Sa'd'ın eserinin belirli bölümlerini tahkik ederek yayımlamıştır.^[18]

Horovitz'in makaleleri, hem sayıca fazla hem de içerik itibarıyla çeşitlidir. Bunların önemli bir kısmı *Der Islam*, *ZDMG*, *Islamic Culture* gibi dönemin saygın dergilerinde yayımlanmıştır. Bu makalelerde Câhiliye dönemi şiiri, siyer literatürü, Yahudi-Arap ilişkileri, Kur'ân'da geçen kavramlar gibi farklı konulara eğilmiştir. Özellikle *Alter und Ursprung des Isnad* (İsnadın Menşei ve Tarihi) başlıklı makalesi, hadis ilminin isnad yapısını tarihî ve karşılaştırmalı bir metotla incelemesi bakımından öncü bir çalışma kabul edilmektedir.^[19]

Horovitz'in ilmî katkılarının bir diğer boyutu ise ansiklopedi maddeleri ve tercüme faaliyetleridir. Başta *The Encyclopaedia of Islam* (İslâm Ansiklopedisi) ve *Encyclopaedia Judaica* (Yahudilik Ansiklopedisi) olmak üzere pek çok ansiklopedide 16 maddesi yer almaktadır. Bu maddeler genellikle erken İslâm tarihi, tefsir, peygamber kıssaları ve Kur'ân'daki özel isimler üzerine

[14] Jäger, "Horovitz, Josef".

[15] 19. yüzyılda Almanya'da Yahudi araştırmacıların oryantalist çalışmalara yönelme saikleri ile akademik alanda varlık mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Hansu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Akademik Hadisçiliğin Doğuşu", *Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği* (Ankara: Hadis Tarihi Derneği, 2005), 32-36.

[16] Josef Horovitz'in eserlerinin dökümü için bk. Mücahid Kaya, *Alman Oryantalist Josef Horovitz'in (1874-1931) Hz. Muhammed Ve Hadis Hakkındaki Görüşleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 45-58; Fuat Sezgin, "Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde 1987-1994 und Nachträge: Geographie, Volks- und Gesellschaftskunde", *Arabische Länder im 19. und 20. (2006)*, 524-527.

[17] Josef Horovitz, *Koranische Untersuchungen* (Berlin: de Gruyter, 1926).

[18] Bk. yukarı, "Akademik Hayatı" başlığı.

[19] Josef Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", *Der Islam* 8 (1918), 39-47.

odaklanmıştır. Öte yandan Horovitz, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *'Uyûnü'l-Ahbâr* adlı eserinden yaptığı tercümelere *Islamic Culture* (İslam Kültürü) dergisinde neşretmiş; ayrıca *Das äthiopische Maccabäerbuch*^[20] (Etiyopya Makkabî Kitabı) adlı eseri de tercüme ederek Batılı okuyucuların istifadesine sunmuştur.

Josef Horovitz, hadis ilmine doğrudan odaklanan ve özellikle isnadın tarihi ile menşesine ilişkin müstakil çalışmalar kaleme almış önemli oryantalistlerden biridir. Bunun yanı sıra, doğrudan teliflerinin dışında da bu alana kayda değer katkılar sunmuştur. Bu bağlamda, *el-Mu'cemü'l-Müfheş li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî* (Concordance) adlı eserin hazırlanmasında üstlendiği rol, onun hadis ilmi sahasındaki yerini ve etkisini anlamak açısından ayrıca dikkat çekicidir.

1.3. Tarihsel-Eleştiri Yöntemi ve İlmî Geleneği

Josef Horovitz'in ilmî yaklaşımı, 19. yüzyıl başlarında Batı'da gelişen tarihsel-eleştiri metotla şekillenmiş ve bu yöntemi özellikle İslâm kaynaklarına uygulayan Yahudi-Alman oryantalist geleneğin bir temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Horovitz, metinleri yalnızca muhteva düzeyinde değil; tarihsel bağlam, kültürel çevre ve dilsel yapı bakımından ele alan bir yöntemi benimsemiş, çalışmalarını büyük oranda menşe tartışması eksenine yerleştirmiştir.^[21]

Bu yaklaşım, kendisinden önce gelen Alman Yahudi oryantalistlerinden miras alınmıştır. Özellikle Abraham Geiger'in (ö. 1874) 1833 tarihli doktora tezi *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?*^[22] (Hz. Muhammed Yahudilikten Ne Aldı?) adlı çalışması, Kur'an'daki unsurların Yahudi kaynaklarından alındığını ileri sürerek bu geleneğin zeminini oluşturmıştır. Geiger'in metni, Kur'an'ı bir türev metin olarak görmekte ve bu görüşü filolojik argümanlarla temellendirmektedir.^[23] Horovitz, bu geleneği sürdüren bir çizgide yer almakta; özellikle *Koranische Untersuchungen* (Kur'an Araştırmaları), *"Zakât"*,^[24] *Qur'ân*,^[25] ve *"Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus"*^[26] (İslâmî İbadet Geleneğinin Tarihi ve Terminolojisine Dair Notlar) gibi çalışmalarında filolojik analizler eşliğinde Kur'an'daki birçok kıssa ve kavramın Yahudi-Hristiyan kaynaklarla irtibatını göstermeyi amaçlamaktadır.²

Horovitz'le aynı dönemde yaşayan Geiger'in öğrencisi Ignaz Goldziher (ö. 1921) de benzer şekilde İslâmî geleneklerin Yahudi kökenli olduğunu ileri sürmüş, hatta İslâm hukukunun Greko-Romen hukuku ile ilişkisini vurgulamıştır.³ Horovitz'in *Spuren griechischer Mimen im Orient*^[27] (Doğu'da Yunan Mimuslarının İzleri) adlı çalışmasında ise bazı İslâmî anlatılarda Yunan mitolojisinin izlerini göstermeye çalıştığı görülür.^[28] Bu yönüyle Horovitz, yalnızca Yahudi etkisi değil, Grek kaynaklı kültürel unsurların da İslâmî rivayetlerde nasıl yer bulduğuna dair eleştirel çözümler yapmıştır.

Böylesi bir yaklaşım, Horovitz'in ilmî yönteminde sadece tarihî bağlamı değil, aynı zamanda filolojik benzerlikler, kavram devşirmeleri ve anlatı yapılarının dönüşümü gibi başlıkları da öne

[20] Bu çalışma, Etiyopya kökenli apokrif bir Makkabî metni olan *Mâqabâyan*'ın Almancaya tercümesini içermektedir. Bk. Josef Horovitz, "Das äthiopische Maccabäerbuch", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 19 (1906) 1905), 194-233.

[21] Konu hakkında bk. Fatma Betül Altıntaş, *Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 386-405.

[22] Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen* (Bonn: Baaden, 1833).

[23] Altıntaş, *Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu*, 387.

[24] Josef Horovitz, "Zakât", *Der Islam* 8 (1918), 137-138.

[25] Josef Horovitz, "Qur'an", *Der Islam* 13 (1923), 66-69.

[26] Josef Horovitz, "Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus", *Der Islam* 16 (1927), 249-263.

[27] Josef Horovitz, *Spuren griechischer Mimen im Orient* (Berlin: Mayer & Müller, 1905).

[28] Altıntaş, *Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu*, 388.

çıkarmaktadır. Bu yöntem, onun öğrencisi Shlomo Dov Goitein tarafından “bilinçli ve büyük bir hassasiyetle yürütülen araştırmalar” şeklinde tanımlanmıştır.^[29]

Nihayetinde Horovitz'in yönteminin temelini; tarihsel-eleştiri, filolojik analiz ve menşea araştırmaları oluşturur. Bu bağlamda kendisi, Yahudi-Alman oryantalist geleneğin tarihî mirasını hem metodolojik hem de problematik düzeyde sürdürmüştür. Onun bu yaklaşımı, sadece Kur'an metnine değil; Hz. Peygamber tasavvuruna ve hadis literatürüne yönelik yorumlarında da belirgin bir şekilde kendini gösterecektir. Nitekim bu yöntemi, makalenin devamında somut örneklerle detaylandırılacaktır.

2. Horovitz'in Kur'ân ve Hz. Muhammed Tasavvuru

2.1. Kur'ân'a Yaklaşımı

Josef Horovitz'in Kur'ân-ı Kerîm'e yaklaşımı, semavî kaynaklı bir vahiy metni anlayışından ziyade, tarihî, kültürel ve dilsel etkileşimlerle şekillenmiş bir metin olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır.^[30] Ona göre Kur'ân ancak Hz. Muhammed'in yaşadığı sosyo-kültürel bağlamda değerlendirildiğinde anlaşılabilir. Horovitz, Kur'ân'daki anlatıların birçoğunun, başta Yahudi ve Hristiyan kaynaklar olmak üzere, eski Mezopotamya ve Mısır gibi kadim medeniyetlerin etkisiyle oluştuğunu iddia eder.^[31]

Horovitz'in bu bakış açısı, özellikle *Koranische Untersuchungen* (Kur'an Araştırmaları) adlı araştırmasında belirginleşir. Bu çalışmada Kur'ân'da yer alan kıssaların çoğunun Eski Ahit'le benzerlik gösterdiği, Yeni Ahit'ten etkilerin ise daha çok ikinci Mekke dönemi surelerinde görüldüğü ifade edilir. Ona göre Hz. Muhammed ilk olarak Arap geleneksel anlatılarını kullanmış, sonrasında ise Yahudi-Hristiyan kaynaklı kıssalarla tanışarak bunları Kur'ân'a dahil etmiştir.^[32] Horovitz'in bu yaklaşımı, genel hatlarıyla Kur'ân'ın orijinal bir vahiy ürünü değil, önceki kutsal metinlerin ve kültürel anlatıların bir devamı olduğunu göstermeye yönelik oryantalist temayülün bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Horovitz, *Qur'an* adlı makalesinde Kur'ân kelimesinin kökeni üzerine de durur. Ona göre bu terim, Yahudi literatüründe “miqra”, Süryani Hristiyanlar arasında ise “qerjan” şeklinde kullanılan kavramlarla benzerlik gösterir. Horovitz, Hz. Muhammed'in bu ifadeleri “fulân” vezniyle “Kur'ân” şeklinde Arapçalaştırarak kullandığını ileri sürer.^[33]

Horovitz'e göre Kur'ân'daki bazı kozmolojik tasvirler de eski medeniyetlerden alınmadır. *Das Himmelschiff im Quran* (Kur'ân'da Semavî Gemi) başlıklı makalesinde, Kur'ân'da geçen güneş ve ayın yörüngesel hareketine dair ayetlerin, Eski Mısır ve Sümer kasidelerinde yer alan anlatımlarla benzerlik taşıdığını ifade eder.^[34]

Benzer şekilde, *Muhammads Himmelfahrt* ([Hz.] Muhammed'in Mirâcı) adlı çalışmasında, miraç anlatısının İran menşeli *Arta Viraf Namak*^[35] metniyle benzer yapılar içerdiğini ileri sürer.^[36]

[29] Goitein, “Josef Horovitz”, 123.

[30] Bk. Emine Gezer, *Alman Oryantalistlerin Kur'an Yorumları: Grimme, Geiger ve Horovitz Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 75-84.

[31] Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, 10.

[32] Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, 10.

[33] Josef Horovitz, “Qur'an”, *Der Islam* 8 (1913), 66.

[34] Josef Horovitz, “Das Himmelschiff im Quran”, *Der Islam* 13 (1923), 281.

[35] *Arda Viraf Namak*, Sâsânîler döneminde Pehlevice kaleme alınmış olup Zerdüşî rahibi Arda Viraf'ın ruhani yolculuğunu, cennet ve cehennem tasvirlerini içeren temel Zerdüşî metindir.

[36] Josef Horovitz, “Muhammads Himmelfahrt”, *Der Islam* 9 (1919), 174.

Kur'ân'da geçen "zekât" kavramını da İbranice "zakut" kelimesiyle ilişkilendiren Horovitz, bu terimin Arap Yahudiler aracılığıyla İslâm literatürüne geçtiğini savunur.^[37]

2.2. Hz. Muhammed Tasavvuru

Josef Horovitz'in Hz. Muhammed'e dair yaklaşımı, klasik İslâmî nübüvvet telakkisinden ayrışmakta; onun tarihsel bir şahsiyet olarak ele alınmasına dayanmakta ve bu tutum, oryantalist paradigmanda belirginleşen temel kabullerle örtüşmektedir. Nitekim Fatma Kızıl, oryantalistlerin Hz. Peygamber'e bakışını değerlendirirken şu ilkeleri vurgular: Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr, onun dindeki konumunu küçümsemek, sahâbeye güveni reddetmek, hadis literatürüne temelden kuşku duymak, isnad sistemine ve rical kitaplarına itimat etmemek gibi yaklaşımlar oryantalist söylemin yapısal unsurlarındandır. Bu bağlamda Horovitz'in yaklaşımları da söz konusu temel varsayımlar içinde anlam kazanmaktadır.^[38]

Bu bağlamda Horovitz, Hz. Peygamber'in risâletini ilâhî bir tebliğ değil, yaşadığı dönemin dinî ve kültürel atmosferinin şekillendirdiği tarihî ve psikolojik bir olgu olarak değerlendirir. Örneğin Hira mağarasındaki inziva tecrübesini, dönemin mistik gelenekleriyle bağlantılı görür. *Muhammads Himmelfahrt* adlı makalesinde Gaon Hai'den^[39] aktardığı üzere, bu tür inziva pratikleri semavî keşiflere hazırlık niteliği taşımaktadır. Bu yorum, Horovitz'in vahyin menşeyini farklı geleneklerde arama eğiliminin bir göstergesidir.^[40]

Benzer şekilde, *Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus* (İslâmî İbadet Geleneğinin Tarihi ve Terminolojisine Dair Notlar) başlıklı çalışmasında Hz. Peygamber'in kullandığı bazı kavramların dış kökenli olduğunu savunur. Burada "minber" kelimesini Habeş krallarının tahtı olarak tanımlar ve Hz. Muhammed'in bunu İslâmî bir sembole dönüştürdüğünü ileri sürer. Böylece hem terminoloji hem de ibadetler bağlamında İslâm'ın özgünlüğüne gölge düşürür.^[41]

Horovitz, Hz. Muhammed'in "ümmî" oluşunu da klasik anlamda okuma-yazma bilmemek olarak değil, Yahudi olmayan halklara gönderilmiş bir peygamber olmak şeklinde yorumlar. Bu yorumunu, Cuma Suresi'ndeki "ümmyîn" kelimesi ile İbranice "goyim" kelimesi arasında kurduğu filolojik bağla temellendirir. Bu yaklaşım da, nübüvvet anlayışını diğer dinî geleneklerle irtibat içinde okuma eğiliminin bir uzantısıdır.^[42]

Peygamberlik anlayışına dair Horovitz'in dikkat çeken bir diğer tezi, Hz. Muhammed'in çevresindeki dini gruplardan etkilenecek bir dinî söylem geliştirdiğidir. Ona göre Hz. Peygamber zaman zaman Hristiyan ve Yahudi ayinlerine katılmış veya bunları dinlemiş, ardından bu dini motifleri Arap toplumu için yeni bir formda ifade etmiştir.^[43]

Horovitz ayrıca Hz. Peygamber'in miraç tecrübesine ilişkin tasvirlerin, İran Zerdüşht literatüründe yer alan anlatılarla yapısal benzerlik taşıdığını ileri sürer. Hz. Peygamber'in zaman zaman "keşif" türü deneyimler yaşadığı ve bu deneyimlerin vahiy olarak kabul edildiği görüşü de onun düşünce sisteminin bir parçasıdır.^[44]

[37] Horovitz, "Zakât", 137.

[38] Fatma Kızıl, *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkîdi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2013), 37.

[39] Gaon Hai (Hai Gaon), 10.-11. yüzyılda yaşamış, Pumbedita Akademisi'nin başkanı olan ve Gaonlar devrinin son büyük Yahudi din âlimidir.

[40] Horovitz, "Muhammads Himmelfahrt", 165.

[41] Horovitz, "Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus", 261.

[42] Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, 50-53.

[43] Horovitz, "Muhammads Himmelfahrt", 174.

[44] Horovitz, "Muhammads Himmelfahrt", 174.

Sonuç olarak Horovitz'in Hz. Muhammed tasavvuru, oryantalist paradigmada yaygın olarak görülen “menşe tartışması” ekseninde şekillenmektedir. Onun yaklaşımı, nübüvveti ilâhî bir tebliğ olarak değil, tarihî, kültürel ve psikolojik etkenlerin bir **ürünü** olarak açıklama eğilimindedir. Hira'daki inzivadan miraç tecrübesine, terminolojik unsurlardan “ümmî” kavramının yorumuna kadar pek çok noktada, İslâmî öğelerin başka dinî ve kültürel geleneklerden alındığı varsayımını öne çıkarır. Böylece Horovitz, Hz. Peygamber'in hayatını ve risaletini özgünlükten ziyade etkileşim bağlamında değerlendiren oryantalist söylemin tipik bir temsilcisi olarak karşımıza çıkar.

3. Horovitz'in Hadis Anlayışı ve Rivayet Eleştirisi

3.1. Rivayetlerin Kaynakları ve Değerlendirmesi

Josef Horovitz'in hadis ve rivayet malzemesine yaklaşımı, klasik İslâmî ilimler perspektifinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Hz. Muhammed tasavvurunda olduğu gibi, burada da temel eksen, rivayetlerin kaynağını İslâm içi bir üretimden ziyade farklı tarihî ve kültürel etkileşimlerde arama eğilimidir. Hadisleri siyer, megâzî ve rivayet tefsiri gibi literatürler içinde ele alan Horovitz, bu rivayetlerin oluşum ve aktarım süreçlerinde tarihî, kültürel ve psikolojik unsurların belirleyici olduğunu ileri sürer. Ona göre Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetlerin önemli bir kısmı, halkın beklentileri, siyasî konjonktür ve dinî ihtiyaçlar doğrultusunda sonradan kurgulanmış anlatılardır.^[45]

Horovitz, Hz. Peygamber'e dair rivayetlerin hicrî birinci yüzyıldan itibaren derlenmeye başlandığını, bu sürecin sahâbîlerin azalmasıyla hız kazandığını ifade etmektedir. Rivayetlerin yazılı belgelerle ve birbirleriyle karşılaştırılarak tasnif edildiğini belirtmektedir. Megazi ve siyer edebiyatı gibi türler üzerinden hadis literatürünü değerlendiren Horovitz, bu türlerin hem tarihî hem de edebî unsurlar taşıdığını ve zamanla dinî hükümlerin dayanağı haline geldiğini dile getirir.^[46]

Horovitz'e göre megazi eserleri, Câhiliye Arap kültüründe mevcut olan “eyyâmü'l-Arab” geleneğinin devamı niteliğindedir ve bu yönüyle özgünlük taşımaktadır. Ancak bu eserlerde gerçekte ilgisi bulunmayan savaş hikâyeleri ve abartılı tasvirlerin de yer aldığını ifade eder.^[47] Siyer ise Horovitz'e göre, Hz. Peygamber'in hayatını yüceltmek, onun insanüstü özelliklerini vurgulamak, müphem ayetleri açıklamak ve çeşitli siyasî/kelâmî eğilimleri desteklemek amacı taşımaktadır.^[48]

Hadis ile siyer literatürü arasındaki farklara da dikkat çeken Horovitz, hadisin normatif ve yönlendirici bir karakter taşımasına karşın, siyerin anlatı temelli ve eğlence odaklı olduğunu belirtir. Ancak her iki alanda da rivayetlerin içerik ve aktarım biçiminde paralellikler bulunur. Rivayet tefsirlerinde ise Kur'ân ayetlerini açıklamaya yönelik haberlerin bulunduğunu kaydeden Horovitz, bu tür rivayetlerin de içerik bakımından diğerlerinden ayrıldığını ifade etmektedir.^[49]

Hadis, siyer ve tefsir literatürünü birbirine bağlayan unsurun isnad sistemi olduğunu vurgulayan Horovitz, bu üç alanda da rivayet zincirinin temel bir yapı taşı olarak işlediğini söyler.^[50] Horovitz'in rivayet kaynaklarıyla ilgili dikkat çektiği bir diğer nokta, rivayetlerde yer alan mucizevi ve efsanevi anlatıların büyük kısmının farklı din ve kültürlerden alındığı yönündedir. Bu doğrultuda özellikle siyer ve megazi literatüründeki mucizevî haberlerin, başta Hristiyanlık ve Yahudilik olmak üzere, Budizm, Zerdüştlük ve yerel halk kültürlerinden etkilenmiş olduğunu ileri sürmektedir.^[51]

[45] Josef Horovitz, “Mi'rac”, *Der Islam* 19 (1919), 345.;

[46] Horovitz, “Alter und Ursprung des Isnad”, 39.

[47] Ibn Sa'd, *Die Feldzüge Muhammeds. Kitâb at-Tabaqât al-Kabîr*, 2/5-6.

[48] Josef Horovitz, “Biblische Nachwirkungen in der Sira”, *Der Islam* 7 (1922), 187.

[49] Horovitz, “Alter und Ursprung des Isnad”, 39.

[50] Horovitz, “Alter und Ursprung des Isnad”, 39-40.

[51] Josef Horovitz, “Die Poetischen Einlagen der Sira”, *Islamica* 2 (1926), 310.

Horovitz'in Hz. Peygamber'in mi'racına dair değerlendirmesi de bu genel yaklaşımının bir parçasıdır. Ona göre mi'rac anlatıları, sadece Kur'ân'daki kısa atıflardan değil, rivayetler yoluyla detaylandırılmıştır ve bu detaylar siyasî motivasyonlarla da şekillenmiştir. Horovitz, özellikle Halife Abdülmelik (ö. 86/705) döneminde Kudüs'ün öneminin artırılması amacıyla Kudüs'te geçtiği ifade edilen mi'rac rivayetlerinin uydurulduğunu iddia etmektedir.^[52] Horovitz bu rivayetlerin yapısal ve içerik bakımından Zerdüşt menşeli Arta Viraf efsanesiyle benzerlik taşıdığını da vurgular.^[53]

Hadislerin ravileriyle ilgili değerlendirmelerinde de Horovitz dikkat çekici yorumlarda bulunur. Örneğin Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64) ve Ebû Hüreyre (ö. 58/678) gibi sahâbîlerin tarihsel varlığına dair ciddi şüpheler ileri sürmekte; onların özellikle İslâm'ın yayılma dönemlerinde idealize edilerek örnek şahsiyetler hâline getirildiğini savunmaktadır.^[54] Müdevvinler olarak kabul edilen Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)^[55] ve İbn İshâk (ö. 151/768) gibi isimlerin ise İsrâiliyat kaynaklarından yoğun biçimde etkilendiğini, bu nedenle aktardıkları rivayetlerin güvenilirliğinin sorgulanması gerektiğini ifade etmektedir.^[56]

3.2. İsnad Sistemi Üzerine Görüşleri^[57]

3.2.1. İsnadın Rivâyet Tarihindeki İlk Kullanımı

Josef Horovitz, hadis rivayet zincirini ifade eden isnad üzerine Batı'da yapılan müstakil ve sistematik ilk çalışmalardan birini ortaya koyarak, bu alanın araştırma yönünü belirleyen isimlerden biri olmuştur.^[58] Onun iki temel makalesi —*Alter und Ursprung des Isnād* (1918) (İsnad'ın Tarihi ve Menşei) ve *Noch einmal die Herkunft des Isnād* (1921) (Bir kez daha İsnadın Kökenine Dair) — isnadın ortaya çıkışı, işlevi ve tarihî gelişimi konusunda özgün bir tez inşa eder. Horovitz'in yaklaşımı, kendisinden önce isnadın mahiyeti ve kökeni hakkında görüş beyan eden Aloys Sprenger (ö. 1893), Ignaz Goldziher (ö. 1921) ve Leone Caetani (ö. 1935) gibi oryantalistlerden^[59] farklı olarak, yalnızca isnadın ne zaman kullanıldığını değil, hangi tarihsel şartlarda ve nasıl işlevselleştiğini anlamaya odaklanır.^[60] Ona göre isnad, rivayetlerin güvenilirliğini sağlamak üzere hicrî birinci yüzyılın son üçte birinde sistematik bir yapı kazanmıştır.^[61]

[52] Horovitz, "Mi'rac", 345.

[53] Horovitz, "Mi'rac", 347.

[54] Josef Horovitz, "Salman al-Farisi", *Der Islam* 12 (1922), 178-183; Josef Horovitz, "Abd Allah b. Salam", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/41-42; Horovitz, *Spuren griechischer Mimen im Orient*, 78-85.; Sahâbeye yöneltilen tenkitlerin değerlendirilmesi için bk. (Mehmet Efendioğlu, *Sahabeye Yöneltilen Tenkitler* (İstanbul: İFAV, 2019).)

[55] Josef Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 13/260-262; Josef Horovitz, "Zur Muhammedlegende", *Der Islam* 5 (1914), 41-53.

[56] Horovitz'in râvîlere ilişkin değerlendirmelerine yöneltilen eleştiriler için bk. Kaya, *Alman Oryantalist Josef Horovitz'in (1874-1931) Hz. Muhammed Ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*, 91-99.

[57] Bu bölümde yalnızca Horovitz öncesi ve onunla çağdaş olan oryantalistlerin isnadla ilgili görüşlerine yer verilecektir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güncelliğini sürdüren tartışmalar ise çalışmamızın kapsamı dışındadır.

[58] Raşid Küçük, "İsnad", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 23/154; Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 509.

[59] İsnada ilişkin iddialar için bk. Rahile Yılmaz Kızılkaya, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), 145-155.; İsnad üzerine Batılı araştırmacılar tarafından yapılan önemli müstakil çalışmalar arasında Josef Horovitz'in "Alter und Ursprung des Isnād" adlı çalışması ile James Robson'un "The Isnād in Muslim Tradition" adlı makalesi zikredilebilir. (Bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 509.) Tüm bu yaklaşımların ortak paydasında isnadın güvenilirliği ve ortaya çıkış dönemi sorgulanırken, bu tartışmalara Fuat Sezgin, Mustafa A'zamî ve Muhammed Hamidullah gibi Müslüman ilim adamları isnadın erken dönemde dahi var olduğuna ve sahabe-tâbiîn dönemlerinde kullanılmaya başlandığına dair verilerle karşılık vermiştir. (Bk. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Otto Yayınevi, 2012), 2012; A'zamî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadîsleri'nin Tedvîn Târîhi* (H. 1-150 - M. 622-657), 1993; Rahile Yılmaz Kızılkaya, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, 145-155.)

[60] Fatma Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 8.

[61] Josef Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnād", 43. Hadis literatüründe isnadın başlangıcına dair İslâm âlimleri tarafından kesin bir tarih tespiti yapılmamıştır. İmam Müslim'in (öl. 261/875) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinin mukaddimesinde

Horovitz'in temel iddiası, erken dönem siyer ve meğâzî yazarlarının yalnızca sözlü rivayetlere değil, yazılı belgelere de dayandıklarıdır.^[62] Böylece, isnadın tamamen sonradan uydurulmuş bir mekanizma olduğu yönündeki iddialardan ayrılır. Bu çerçevede İbn İshâk (ö. 151/768), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) gibi isimlerin rivayet tekniklerini karşılaştırmalı olarak inceler; isnad kullanımındaki çeşitliliği, yöntemin oluşum sürecine dair kanıt olarak sunar.

Horovitz'in bu tespitleri, isnadın ilk dönemlerde hadis ve siyer rivayetlerinde paralel biçimde yer aldığını ve iki alan arasında yapısal bir bağ oluşturduğunu göstermektedir. Ona göre hadislerdeki isnad kullanımı, kısa süre içinde siyer metinlerine de yansımış; ancak siyerin anlatı bütünlüğü, sened zincirlerinin her defasında ayrıntılı olarak tekrarlanmasını sınırlamıştır. Bu nedenle bazı siyer müellifleri, rivayet zincirlerini özetlemeyi veya metin içinde sadeleştirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca Horovitz, sahabe sonrası dönemde isnad aktarımında aile bağlarının önemli bir rol oynadığını, rivayetlerin özellikle sahabîlerin yakın çevreleri ve aile fertleri aracılığıyla korunduğunu belirtir.^[63] Bu durum, isnadın yalnızca bir doğrulama aracı değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir aktarım mekanizması olarak işlev gördüğünü gösterir. Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta*'nda görülen isnad yapısı da bu bağlamda dikkat çekicidir; burada senedler kimi zaman raviler arasında kopukluklar içermesine rağmen, isnad vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmiştir.^[64]

Horovitz'e göre, İbn İshâk'ın rivayetleri kimi zaman isnadlı, kimi zaman ise genel ifadelerle aktarması, onun güvenilir bulduğu kaynaklara öncelik verdiğini gösterir.^[65] Yazılı belgelerden yaptığı rivayetlerde isnad kullanmaması, bu rivayeti sahte gördüğünden değil, bu tür belgelerin isnad kontrolüne ihtiyaç duymamasındandır.^[66] Bu yaklaşım, İbn İshâk'ın tarihsel malzemeyi yalnızca isnad zincirine bağlı olarak değil, halk belleği ve edebî gelenek üzerinden de değerlendirildiğini ortaya koyar.

Horovitz, isnad yönteminin İbn İshâk'tan önce de kullanıldığını özellikle vurgular.^[67] Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetlerinde râvî isimlerini sistemli biçimde zikretmesi^[68] ve Zührî'nin toplu isnad (Sammelisnad) tekniğini uygulaması,^[69] bu yöntemin köklerinin daha erken döneme dayandığını gösterir. Ancak toplu isnadın karmaşık yapısı, onun basit bir isnad yönteminden daha ileri bir aşamayı temsil ettiğini kanıtlar.^[70] Urve b. Zübeyr örneğinde ise isnadın bazı mektuplarda yer alıp bazılarında bulunmaması, yöntemin henüz standartlaşma sürecinde olduğuna işaret eder.^[71]

Horovitz, bu isimler üzerinden geliştirdiği analizde, isnadın ortaya çıkışı ile rivayet uydurmalarının artışı arasında paralellik kurar. 1914 tarihli *Zur Muhammedlegende* ([Hz.] Muhammed

geçen bir rivayete göre, Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729), "Önceden isnad sorulmazdı, fitne çıkınca 'râvîlerinizi söyleyin' denildi" demiştir. (Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh (Sahîh-i Müslim)*, ed. Ahmed b Rıf'at Hilmî el-Karahisârî vd. (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1433), 11.) Ayrıca, İbn Şihâb ez-Zührî'nin (öl. 124/742) ilk defa hadisleri senediyle birlikte rivayet ettiği bilgisi, isnadın hicrî birinci yüzyılın ortalarından itibaren kullanıldığını düşündürmektedir. Bununla birlikte, isnadın daha erken dönemlerde de yer yer râvîler tarafından aktarıldığı bilinmektedir. (Bk. A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadisleri'nin Tedvîn Târîhi (H. 1-150 - M. 622-657)*, 192-193; Muhammed Mustafa A'zamî, *İslam Fıkhi ve Sünnet: Oryantalist J. Schacht'a Reddiye*, çev. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 202-203.)

[62] Josef Horovitz, *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*, çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 8.

[63] Aile isnadları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Aile İsnadlar* (İstanbul: İHAM, 2007); Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam* (İstanbul: Klasik, 2020).

[64] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 40.

[65] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 40.

[66] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 41-42.

[67] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 43.

[68] Horovitz, *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*, 71.

[69] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 43.

[70] Horovitz, *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*, 68.; Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 43.

[71] Horovitz, *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*, 35-36.

Efsanesi) adlı çalışmasında, mucizevi rivayetlerin hicrî birinci yüzyılın son çeyreğinde çoğalmaya başladığını ve isnadın hem rivayetleri koruyan bir mekanizma hem de uydurmaları maskeleyebilen bir araç olabileceğini öne sürer.^[72] Böylece isnad, Horovitz'in bakışında çift yönlü bir karakter taşır: bir yandan rivayetlerin güvenilirliğini sağlamak için kullanılan, diğer yandan tarihsel bağlamda eleştirel okunması gereken bir yapı.

Horovitz'in yöntemi, isnadın gelişimini yalnızca kronolojik bir süreç olarak değil, erken İslâm toplumunun bilgi aktarım pratikleri, edebî gelenekleri ve siyasî-dinî ihtiyaçları ile ilişkili dinamik bir olgu olarak değerlendirmesi bakımından Batı'daki önceki yaklaşımlardan ayrılır. Bu yönüyle onun çalışmaları, isnadın tarihî serüvenine dair tartışmalara hem metodolojik hem de içerik bakımından yeni bir boyut kazandırmıştır.

3.2.2. İsnad Kullanımının Yahudilikten Alındığı İddiası

İslâmî ilimlerde isnadın menşei meselesi, oryantalist literatürde hem metodolojik hem de ideolojik boyutlar içeren tartışmalı alanlardan biridir. Josef Horovitz, ilgili makalelerinde bu tartışmayı merkeze almış ve isnadın bütünüyle İslâm'a özgü bir buluş olup olmadığını sorgulamıştır. Onun yaklaşımı, dönemin diğer bazı oryantalistleri gibi, İslâmî rivayet kurumlarının farklı dinî ve kültürel geleneklerden etkilenmiş olabileceği ön kabulüne dayanır. Horovitz, bu bağlamda Yahudi sözlü geleneğini karşılaştırmalı analizlerin ana eksenine yerleştirerek, İslâm'daki isnad sisteminin özgün bir "icat" olmayabileceğini ileri sürer.

Horovitz, "İsnad Arap âlimlerinin özgün bir buluşu mudur?" sorusunu merkeze alarak, yöntemin bütünüyle İslâm içi bir ihdas olma ihtimalini zayıf görür.^[73] Bu çerçevede, Caetani'nin isnadın Arap yarımadasında kendi başına gelişmesinin güç olduğuna dair tezine de yaslanır.^[74] Arap edebiyatının ve rivayet anlayışının Yahudi edebî geleneğinden bağımsız okunmasının doğru olmadığını savunur; bu sebeple isnadın kökeninin Yahudi kültürel havzasında araştırılması gerektiğini öne sürer.^[75] Ona göre İslâm'da hadisin Kur'ân'a "açıklayıcı" konumu ile Yahudi geleneğinde Sözlü Tora'nın Tevrat'a açıklayıcı işlevi arasındaki yapısal paralellik, isnadın Yahudi sözlü rivayet sisteminden etkilenmiş olabileceğini düşündürmektedir.^[76] Bu bağlamda Horovitz, *Pirke Avot*'ta yer alan ve isnad benzeri bir silsile kuran meşhur aktarımı (Mûsâ → Yûşa → yaşlılar → peygamberler → Büyük Meclis)^[77] örnek gösterir.^[78] Ayrıca Mişna'nın *Peah* risalesinden naklettiği bir pasajla, ravî isimlerinin açıkça zikredildiği isnadın Yahudi literatüründe tanındığını vurgular.^[79]

Horovitz, isnadın İslâm çevrelerinde benimsenip kurumsallaşmasının ardından Yahudi literatüründe de kronolojik bir düzene oturduğunu iddia eder. Ona göre Talmudî rivayet zincirlerinin sistemli kro nolojisi oldukça geç bir tarihte, milâdî sonrası 885'ten sonra oluşmuştur.^[80] Bu

[72] Horovitz, "Zur Muhammedlegende", 44.

[73] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 44.

[74] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 44; Caetani, Leone, İslâm Tarihi, çev. Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924), 72-73.

[75] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 44.

[76] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 44-45.

[77] Naftali Haleva - Ester Asa, *Pirke Avot* (İstanbul: Gözlem, 2004), 2.

[78] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 45.

[79] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 45. Yahudi sözlü hukukunun temel metinlerinden biri olan Mişna, içerik bakımından altı ana kısma ayrılır ve bu kısımlara İbranice'de Sedarim (tekili Seder), yani "düzenler" veya "hükümler" adı verilir. Bu altı bölümden ilki olan Zeraim ("Tohumlar"), özellikle tarım faaliyetleriyle ilgili dinî hükümleri ihtiva eder ve toplam on bir ayrı risaleden (tractate) oluşur. Bu risaleler şunlardır: Berachoth (dualar), Peah (tarla kenarı), Demai (şüpheli ürünler), Kilayim (karışık ekim), Shebiith (yedinci yıl), Terumoth (armağanlar), Maaseroth (öşürler), Maaser Sheni (ikinci öşür), Hallah (hamurdan ayrılan pay), Orlah (ilk üç yılın meyvesi) ve Bikkurim (ilk meyveler). (1) Bu risaleler, antik İsrail toplumunda ziraatla meşgul olan bireylerin dini vecibelerini düzenleyen normatif bir yapının parçası olarak işlev görür. Bk. Zafer İslam Han, "Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri", çev. Mehmet Aydın, AÜİFD 25 (1981), 139-141.

[80] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 47.

bağlamda Seder Tannaim ve Amoraim'i *Avot* silsilelerinden hareketle derlenen bir örnek olarak anar ve 10. yüzyıl sonlarındaki Gaon Serîra mektuplarını^[81] da bu geç kurumsallaşmanın delilleri arasında sayar.^[82] Netice olarak Horovitz, isnadın benimsenme anının İslâm'da olduğunu, fakat menşe izlerinin Yahudi rivayet geleneğine uzandığını, dolayısıyla yöntemin tamamen "İslâm'a mahsus bir yöntem" sayılamayacağını ima eder.^[83]

Bu iddia, modern literatürde çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Schwally, Yahudi rivayet zincirlerinin hicrî birinci yüzyıl sonlarına dek İslâm'daki isnad kadar belirleyici ve sistemli bir işlev üstlenmediğini; ayrıca Yahudi literatüründe isnadın ne içsel bir gelişim çizgisi ne de İsrailiyat bağlamında izlenebilir bir örneği bulunduğunu belirtir.^[84] Dahası, isnad benzeri atıfların Arap sözlü ve edebî geleneğinde, şiir ve nesirde İslâm öncesine dek uzandığını ileri sürerek "transfer" tezine ihtiyatla yaklaşır.^[85] Erken dönemden itibaren, özellikle İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi âlimler, İslâm'daki isnadın bu ümmete mahsus bir sistem olduğunu, Yahudi ve Hristiyan geleneklerindeki zincirlerin ise zayıf ve kopuk yapılar arz ettiğini savunmuştur.^[86] İslâmî isnadın mütevâtir ve muttasıl silsileler üzerine kurulu oluşu, özgünlüğün ana ölçütü olarak görülmüştür.

3.2.2.1. Filolojik Argümanlar

Horovitz'in isnadın Yahudi kültüründen alındığına dair tezinin özgün yönlerinden biri, filolojik kanıtları merkeze alan yaklaşımıdır. Ona göre, isnad uygulamasının menşei yalnızca tarihsel ve yapısal benzerliklerle değil, aynı zamanda dilsel paralellikler aracılığıyla da tespit edilebilir. Bu bağlamda, İslâmî hadis terminolojisinde yer alan bazı kavramların İbranice kökenli olabileceğini öne sürer. Örneğin "şahide" kelimesini İbranice *hē'îd* (tanık) ile, "silsile"yi *şalšelet* (zincir), "müsel sel hadis" terimini *şilşel şemū'ā* (rivayet zinciri) ile ilişkilendirir. Yine "bab" teriminin bu etkileşim çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini, ancak İbn İshâk'ın eserlerinde bu anlamda kullanılmadığını belirtir. Ayrıca "isnad" terimini, İbranice *asmakhtā* (İncil'e dayandırma) kelimesiyle fonetik ve semantik benzerlik üzerinden irtibatlandırır.^[87]

Altıntaş'ın da belirttiği üzere, oryantalist literatürde bu tür benzerlik iddiaları çoğu zaman kelime kökeni araştırmaları, kavramların farklı dillerdeki tarihsel seyirleri ve kültürler arası anlam geçişleri üzerinden kurulmaktadır.^[88] Bu yöntem, metinlerarası ilişkilerin yalnızca içerik benzerliklerine değil, aynı zamanda dilsel izlere dayandırılması açısından dikkat çekicidir. Horovitz, bu yaklaşımıyla menşe tartışmasını filolojik zemine çekerek, isnadın İslâm kültüründe tamamen içsel bir gelişim olarak ortaya çıktığı tezini sorgular.

Bununla birlikte, bu filolojik karşılaştırmalar eleştiriden muaf değildir. Birincisi, Arapça ve İbranice'nin aynı Sami dil ailesine mensup olması, kelime kökenlerindeki benzerliklerin doğal bir dil akrabalığı çerçevesinde de açıklanabileceğini göstermektedir. İkincisi, Horovitz'in eşleştirdiği bazı terimler, İslâm literatüründe özgün anlam katmanlarına sahip olup doğrudan Yahudi

[81] Mehmet Sait Toprak, "Hadislerin Sözlü Rivayeti ile Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir Giriş", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2008), 158.

[82] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 47.

[83] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 44-47.; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 512.; Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşei Tespite Yönelik Yöntemleri*, 6.

[84] Theodor Nöldeke - Friedrich Schwally, *Geschichte des Qorāns* (Leipzig: Dieterich, 1919), 128-129.

[85] Josef Horovitz, "Noch einmal die Herkunft des Isnad", *Der Islam* 11 (1921), 264.

[86] Ebû Ğudde, Abdulfettah, *el-İsnâdü mine'd-Din* (Beyrut: Mektebe'l-Metbûâtî'l-İslâmîye, 2014), 29.; İbn Hazm, İslâm'daki isnad sisteminin ilk üç türünün (mütevâtir, mucizevi ve sikanın sikadan rivayeti) sadece bu ümmete mahsus olduğunu, Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde ise yalnızca zayıf ve kopuk rivayet zincirlerinin bulunduğunu belirtmiştir. (Bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 518-519. Ayrıca bk. Mustafa Tatlı, *Tâbiîn Döneminde Hadis Rivayeti* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 337-363.)

[87] Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", 47.

[88] Altıntaş, *Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu*, 392-394.

terminolojisinden alındığını ispatlayacak bağlamsal verilerle desteklenmemektedir. Nitekim Schwally, bu tür filolojik benzerliklerin “ortak dil mirası” ile “kültürel transfer” arasındaki farkı yeterince netleştirmedeğini ifade eder.^[89] Dolayısıyla, Horovitz’in yöntemi dikkat çekici olmakla birlikte, ortaya koyduğu kelime kökeni paralelliklerinin isnadın menşesine dair kesin kanıt teşkil ettiği söylenemez.

3.2.2.2. Sosyal Tabakalar ve Aktarım Biçimleri

Horovitz, Yahudi rivayet geleneğinde isnad benzeri yapıların yalnızca hahamlar arasında değil, farklı sosyal statülere sahip kişiler arasında da kullanıldığını vurgular. Ona göre, bu çeşitlilik İslâm’daki hadis rivayetinde görülen toplumsal kapsayıcılıkla önemli paralellikler arz etmektedir. Yahudi rivayet zincirlerinde yalnızca yüksek dinî otoriteler değil, esnaf, zanaatkâr ve hatta kadın raviler de yer alabilmiştir. Horovitz bu durumu, isnadın sadece ilmi bir doğrulama mekanizması olmadığını, aynı zamanda toplumsal hafızayı koruyan bir kültürel aktarım aracı olarak işlev gördüğünü göstermek için kullanır. Nitekim Mişna’nın *Peah* risalesinde geçen “Bana Haham Yonatan’ın annesi nakletti; ona da Haham El’Azar’ın eşi anlatmıştı” örneği, kadınlar aracılığıyla gerçekleşen bilgi aktarımına dair doğrudan bir veri olarak sunulur.^[90] Horovitz, bu tür örneklerin, İslâm geleneğinde Hz. Âişe gibi kadın sahâbîlerin hadis rivayetindeki rolüyle karşılaştırılabileceğini belirtse de, doğrudan bir özdeşleştirme yapmanın metodolojik açıdan problemli olabileceğini de ifade eder.^[91]

Bu tespit, Horovitz’in menşe tartışmasında yalnızca kavramsal veya yapısal benzerliklerle yetinmediğini, sosyal bağlamları da dikkate aldığını göstermektedir. Ona göre, isnad zincirlerinin çok çeşitli aktörleri kapsaması, sistemin belirli bir dinî otoritenin tekelinde oluşmadığını, aksine toplumun farklı kesimlerinden beslenerek kurumsallaştığını gösterir. İslâm hadis geleneğinde de aile isnadları, kabile içi rivayetler ve bölgesel aktarım ağları, benzer bir sosyal çeşitliliğin varlığına işaret etmektedir.^[92]

Bununla birlikte, bu paralellikler eleştiriye açıktır. Öncelikle, Yahudi rivayet zincirlerinde kadınların yer alması, sistemin kurumsal yapısında cinsiyet eşitliğinin veya geniş toplumsal kapsayıcılığın göstergesi olarak yorumlanamaz; bu, daha çok bireysel veya istisnâî durumlara dayanmaktadır. Ayrıca, Müslüman toplumlarda aile isnadlarının ve kabilevi aktarım ağlarının erken dönemden itibaren hadislerin güvenilirliğini temin eden bir unsur olarak işlev görmesi, Yahudi geleneğinden farklı ve daha kurallı bir yapı ortaya koymaktadır. İbn Hazm’ın da belirttiği üzere, İslâm’daki isnad sisteminin mütevâtir ve muttasıl oluşu, onu Yahudi ve Hristiyan geleneklerinden ayıran temel niteliktir.^[93]

[89] Nöldeke - Schwally, *Geschichte des Qorâns*, 128-129.

[90] Horovitz, “Alter und Ursprung des Isnad”, 1918, 45. Yahudi sözlü hukukunun temel metinlerinden biri olan Mişna, içerik bakımından altı ana kısma ayrılır ve bu kısımlara İbranice’de *Sedarim* (tekili *Seder*), yani “düzenler” veya “hükümler” adı verilir. Bu altı bölümden ilki olan *Zeraim* (“Tohumlar”), özellikle tarım faaliyetleriyle ilgili dinî hükümleri ihtiva eder ve toplam on bir ayrı risaleden (tractate) oluşur. Bu risaleler şunlardır: *Berachoth* (dualar), *Peah* (tarla kenarı), *Demai* (şüpheli ürünler), *Kilayim* (karışık ekim), *Shebiith* (yedinci yıl), *Terumoth* (armağanlar), *Maaseroth* (öşürler), *Maaser Shenî* (ikinci öşür), *Hallah* (hamurdan ayrılan pay), *Orlah* (ilk üç yılın meyvesi) ve *Bikkurim* (ilk meyveler). (1) Bu risaleler, antik İsrail toplumunda ziraatla meşgul olan bireylerin dini vecibelerini düzenleyen normatif bir yapının parçası olarak işlev görür. Bk. Han, “Talmud’un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri”, 139-141.

[91] Horovitz, “Alter und Ursprung des Isnad”, 45.

[92] Horovitz, “Alter und Ursprung des Isnad”, 39.

[93] İbn Hazm, İslâm’daki isnad sisteminin ilk üç türünün (mütevâtir, mucizevi ve sikanın sikadan rivayeti) sadece bu ümmete mahsus olduğunu, Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde ise yalnızca zayıf ve kopuk rivayet zincirlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 518-519. Ayrıca bk. Tathî, *Tâbiîn Döneminde Hadis Rivayeti*, 337-363.

Sonuç

Josef Horovitz'in İslâmî metinlere ve Hz. Peygamber'e dair değerlendirmeleri, 20. yüzyıl başı oryantalist literatürünün karakteristik bir örneğini teşkil etmektedir. Horovitz, Kur'ân kıssalarının, hadis rivayetlerinin ve isnad sisteminin Yahudi-Hristiyan geleneklerden etkilendiğini ileri sürerek İslâmî ilimleri özgün bir epistemik üretimden ziyade kültürel etkileşim bağlamında yorumlamıştır. Bu yaklaşım, dönemin filolojik yöntem anlayışını ve pozitivist tarihselcilik zeminini yansıtan bir girişim olmakla birlikte, indirgemeci varsayımları sebebiyle önemli eleştirileri hak etmektedir.

Özellikle metinler arası muhteva benzerliğine dayalı menşe tartışmaları, Horovitz'in iddialarında başlıca delillerden biri olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu tür benzerlikler, doğrudan alıntı veya etkilenenin tek açıklama biçimi değildir. Nitekim benzer anlatıların, farklı kültürlerin ortak bir kökten beslenmesi yahut bağımsız biçimde benzer tarihî tecrübelerden türemesi de mümkündür. Ayrıca kıssaların sadece benzerlikleri değil, aynı zamanda dikkat çekici farklılıklar da içerdiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan Horovitz'in indirgemeci okuması, metinler arası farklılıkların sunduğu özgünlük boyutunu ihmal eden bir sınırlılıkla maluldür.

Hadis literatürü özelinde ise Horovitz, isnad sistemini Yahudi rivayet geleneğine bağlama eğilimi göstermektedir. Fakat bu tür karşılaştırmalar kronolojik ve yapısal bakımdan ciddi tutarsızlıklar barındırmakta; isnadın İslâm dünyasında özgün bir güvenlik ve doğrulama mekanizması olarak teşekkül ettiği gerçeğini perdelemektedir. Müslüman âlimlerin erken dönemden itibaren ortaya koydukları değerlendirmeler ve çağdaş araştırmalar, isnadın özgünlüğünü teyit eden güçlü kanıtlar sunmaktadır.

Horovitz'in metod anlayışı, bir yandan dönemin filoloji merkezli oryantalist çizgisini sürdürürken, diğer yandan Ignaz Goldziher'in hadis ve sünnet anlayışına dair tezleriyle paralellik arz etmekte, hatta Schacht'ın revizyonist yaklaşımına öncülük etmektedir. Bu yönüyle Horovitz'in ilmî mirası, klasik oryantalizmin özgünlük-karşıtı ve menşe-merkezli okumalarının erken bir formunu temsil eder. Ancak günümüz araştırmaları, bu yaklaşımın metodolojik sınırlarını daha belirgin biçimde ortaya koymuş; indirgemecilik, anakronizm ve bağlamsal bütünlüğün göz ardı edilmesi gibi zaafı açığa çıkarmıştır.

Sonuç olarak, Horovitz'in katkıları Batı'da İslâm araştırmalarının gelişimine kuşkusuz önemli bir zemin hazırlamış olsa da, onun dışsal kaynak merkezli yorumları modern literatür ışığında yeniden gözden geçirilmesi gereken iddialar arasında yer almaktadır. İslâmî ilimlerin kendi iç mantığını, tarihî sürekliliğini ve özgün bilgi üretim süreçlerini dikkate almayan bu yaklaşım, bilimsel tarihsel değerini korumakla birlikte, bütüncül bir analiz çerçevesinde temkinle ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Altıntaş, Fatma Betül. Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. İlk Devir Hadîs Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadîsleri'nin Tedvîn Târîhi (H. 1-150 - M. 622-657). çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. İslam Fıkhi ve Sünnet: Oryantalist J. Schacht'a Reddiye. çev. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Caetani, Leone. İslâm Tarihi. çev. Hüseyin Cahit Yalçın. İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- Ebû Ğudde, Abdulfettah. el-İsnâdü mine'd-Din. Beyrut: Mektebe'l-Metbûâtî'l-İslâmîye, 3. Basım, 2014.
- Efendioğlu, Mehmet. Sahabeye Yöneltilen Tenkitler. İstanbul: İFAV, 2019.
- Fuat Sezgin. Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar. Ankara: Otto Yayınevi, 2012.
- Geiger, Abraham. Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen. Bonn: Baaden, 1833.
- Gezer, Emine. Alman Oryantalistlerin Kur'an Yorumları: Grimme, Geiger ve Horovitz Örneği. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Goitein, Shlomo Dov Fritz. "Josef Horovitz". Der Islam 22 (1993), 122-127. <https://doi.org/10.1515/islam.1935.22.2.122>
- Gotthold, Weil. "Josef Horovitz zum Gedächtnis". Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 75 (1931), 321-328.
- Haccâc, Müslim b. el-Câmi'u's-sahîh (Sahîh-i Müslim). ed. Ahmed b Rıf'at Hilmî el-Karahisârî vd. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1433.
- Haleva, Naftali - Asa, Ester. Pirke Avot. İstanbul: Gözlem, 2004.
- Han, Zafer İslam. "Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri". çev. Mehmet Aydın. AÜİFD 25 (1981), 139-153.
- Hansu, Hüseyin. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Akademik Hadisçiliğin Doğuşu". Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği. Ankara: Hadis Tarihi Derneği, 2005.
- Hıdır, Özcan. Yahudi Kültürü ve Hadisler. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. bs., 2010.
- Horovitz, Baruch. "Horovitz". Neue Deutsche Bibliographie 19 (1992), 641-643.
- Horovitz, Josef. "Abd Allah b. Salam". İslam Ansiklopedisi. 1/41-42. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Horovitz, Josef. "Alter und Ursprung des Isnad". Der Islam 8 (1918), 39-47.
- Horovitz, Josef. "Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel". Mitteilung des Seminars für Orientalische Sprache (MSOS). 20/1-68. 10. Berlin, 1907.
- Horovitz, Josef. "Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus". Der Islam 16 (1927), 249-263.
- Horovitz, Josef. "Biblische Nachwirkungen in der Sira". Der Islam 7 (1922), 184-189. <https://doi.org/10.1515/islam.1922.12.3-4.184>
- Horovitz, Josef. "Das äthiopische Maccabäerbuch". Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie 19 (1906 1905), 194-233.
- Horovitz, Josef. "Das Himmelsschiff im Quran". Der Islam 13 (1923), 281-282.
- Horovitz, Josef. De Waqidi qui Kitab al-Megazi inscribitur. Berlin, 1899.

- Horovitz, Josef. "Die Poetischen Einlagen der Sira". *Islamica* 2 (1926), 308-312.
- Horovitz, Josef. *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Meğâzi Eserleri ve Müellifleri*. çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen. Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Horovitz, Josef. *Koranische Untersuchungen*. Berlin: de Gruyter, 1926.
- Horovitz, Josef. "Mi'rac". *Der Islam* 19 (1919), 344-345.
- Horovitz, Josef. "Muhammads Himmelfahrt". *Der Islam* 9 (1919), 159-183.
- Horovitz, Josef. "Noch einmal die Herkunft des Isnad". *Der Islam* 11 (1921), 264-265.
- Horovitz, Josef. "Qur'an". *Der Islam* 13 (1923), 66-69.
- Horovitz, Josef. "Salman al-Farisi". *Der Islam* 12 (1922), 178-183.
- Horovitz, Josef. *Spuren griechischer Mimen im Orient*. Berlin: Mayer & Müller, 1905.
- Horovitz, Josef. "Vehb b. Münebbih". *İslam Ansiklopedisi*. 13/260-262. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Horovitz, Josef. "Zakât". *Der Islam* 8 (1918), 137-138.
- Horovitz, Josef. "Zur Muhammedlegende". *Der Islam* 5 (1914), 41-53.
- Ibn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Biographien der Medinischen Kämpfer Muhammeds in der Schlacht bei Badr. Kitâb at-Tabaqât al-Kabîr*. ed. Eduard Sachau. thk. Josef Horovitz. Leiden: Brill, 1904.
- Ibn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Die Feldzüge Muhammeds. Kitâb at-Tabaqât al-Kabîr*. ed. Eduard Sachau. thk. Josef Horovitz. Leiden: Brill, 1909.
- Jäger, Gudrun. "Horovitz, Josef". *Frankfurter Personenlexikon*. Erişim 01 Haziran 2025. <https://frankfurter-personenlexikon.de/node/3576>
- Jäger, Gudrun. "Orientalistik jenseits aller Nationalismen: Der jüdische Gelehrte Josef Horovitz und sein Verständnis von Annäherung zwischen Judentum und Islam". *Forschung Frankfurt* 3-4 (2004), 80-83.
- Johnston-Bloom, Ruchama. *Oriental Studies and Jewish Questions: German-Jewish Encounters with Muhammad, the Qur'an, and Islamic Modernities*. University of Chicago, Doktora Tezi, 2013.
- Kaya, Mücahid. *Alman Oryantalist Josef Horovitz'in (1874-1931) Hz. Muhammed Ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kızıl, Fatma. *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkîdi*. Ankara: İSAM Yayınları, 2013.
- Kızıl, Fatma. *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kızılkaya, Rahile Yılmaz. *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Aile İsnadlar*. İstanbul: İHAM, 2007.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam*. İstanbul: Klasik, 2020.
- Küçük, Raşid. "İsnad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/154-159. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Nöldeke, Theodor - Schwally, Friedrich. *Geschichte des Qorâns*. Leipzig: Dieterich, 1919.
- Plessner, Martin. "Josef Horovitz der Orientalist und Jude". *Frankfurter Israelitisches Gemeindeblatt* 19/7 (1931), 223-224.

- Sezgin, Fuat. "Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde 1987–1994 und Nachträge: Geographie, Volks- und Gesellschaftskunde". Arabische Länder im 19. und 20 (2006).
- Tatlı, Mustafa. Tâbiîn Döneminde Hadis Rivayeti. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Toprak, Mehmet Sait. "Hadislerin Sözlü Rivayeti ile Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir Giriş". SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 (2008), 139-165.
- Yılmaz, Rahile. Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: MÜSBE, 2014.